

Kristina MILKOVIĆ

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
kristina.milkovic@zg.t-com.hr

Percepcija Crne Gore i Crnogoraca u austrijskim vojnim izvješćima tridesetih godina 19. stoljeća

SAŽETAK

U članku se nastoji upozoriti na specifičnost percepcije Drugoga kad je riječ o perspektivi neposrednoga susjedstva, konkretno Kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije te Kraljevine Crne Gore u prvoj polovini 19. stoljeća. U istraživačkom fokusu nalaze se izvješća koja tematiziraju Crnu Goru i Crnogorce, a napisali su ih kapetan Friedrich Orešković i kasniji hrvatski ban, a tada pobočnik vojnoga i civilnoga namjesnika Dalmacije Lilienberga, bojnik Josip Jelačić. Riječ je o vojnim izvješćima nastalima po Lilienbergovu nalogu u kontekstu tada aktualnoga sukoba koji je izbio na graničnoj liniji između austrijskih postrojbi i Crnogoraca (1838.) te konačnoga utvrđivanja austrijsko-crnogorske granice. Koristeći se konceptima Marije Todorove i Božidara Jezernika, u radu se analizira na koji su način predodžbe koje su Orešković i Jelačić imali o Crnoj Gori i Crnogorcima bile odraz njihova specifičnoga društvenoga habitusa kao austrijskih časnika. Njihovom usporedbom s percepcijom Crne Gore i Crnogoraca u drugim društvenim slojevima osvijetljeni su različiti ideološki i identifikacijski obrasci koji su supostojali na prostoru Trojedne Kraljevine, što ujedno upućuje na slojevitost njezina novovjekovnog društva. Također su utvrđene sličnosti s predodžbama o Crnoj Gori i Crnogorcima te Balkanu općenito koje su postojale na zapadnoeuropskom prostoru, no i značajne razlike koje upućuju na to da neposredno susjedstvo rezultira specifičnošću percepcije neovisno o širim ideološkim okvirima.

KLJUČNE RIJEČI: percepcija Drugoga, hrvatska povijest, Austrija, Balkan, Crna Gora

UVOD

Od devedesetih godina 20. stoljeća nastala su brojna djela koja se s različitih aspekata bave problematikom Balkana. Rat na području nekadašnje SFR Jugoslavije ponovo je usmjerio pozornost zapadnoeuropskih zemalja na Balkan i aktivirao stare predodžbe o njemu. Nasilje je zainteresiralo intelektualce, publiciste, pa i (često netalentirane) filmaše jednako kao što su u 19. stoljeću, kako je to primijetio Božidar Jezernik, antropolog po vokaciji, zapadnoeuropski putnici na neobičan način bili fascinirani običajem odsijecanja i javnog izlaganja glava neprijatelja (Jezer-
nik, 2007: 162–164). Sintagma Zapadni Balkan, koja je odnedavno postala sastav-

nim dijelom političke retorike, pokazuje se preslabom za prevladavanje straha od »povratka na Balkan« kao neželjene alternative težnji za »odlaskom u Europu«. Suvremena politička kultura i dalje potvrđuje teze koje je Marija Todorova tako uvjerljivo iznijela u okviru koncepta balkanizma razvijenoga na tragu orijentalizma Edwarda Saïda. Riječ je dakle o vrlo otpornoj zapadnoeuropskoj percepciji prostora Jugoistočne Europe, Balkana, utemeljenoj na uglavnom negativnim stereotipima s ciljem određivanja vlastita identiteta. U konačnici je učinak bio taj da je i sam naziv Balkan postao pogrdna riječ (Todorova, 2006: 47). Todorova je pritom upozorila na opasnost od okcidentalizma, tj. implicite pretpostavke o homogeniziranosti zapadnoeuropskih percepcija o Balkanu. Jezernik je ponešto drukčije definirao susret Balkana i Zapada, tj. »divlje« i »civilizirane« Europe, stavljajući naglasak na napetost između njihove geografske bliskosti i pojmovne udaljenosti – zbog čega su Balkan, tj. »europsku Tursku« ili Rumeliju, zapadnoeuropski posjetitelji trajno percipirali kao nepoznatu unatoč tomu što se znanje o njoj tijekom 19. i 20. stoljeća stalno povećavalo zahvaljujući sve većem broju djela, ponajprije publicističkih i književnih. Opravdano je zapitati se o identitetu Hrvatske i njezinu položaju unutar suvremenih političkih zadanosti. Njezina želja da »pobjegne s Balkana« možda je upravo toliko jaka zbog svijesti o vlastitu povijesnom naslijeđu i stvarnoj nemogućnosti da se od njega distancira. Granični položaj između kršćanskoga Zapada i islamskoga Istoka, zadan granicom osmanskih osvajanja koja se tijekom ranonovovjekovlja konsolidirala na njezinu povijesnom teritoriju, i hibridnost njene kulture u 19. je stoljeću grof Janko Drašković, jedan od protagonista hrvatskoga narodnog preporoda i jedan od rijetkih magnata koji su mu pripadali, u uvjetima svojevrstne tranzicijske krize promišljao ovako:

Mi usried Europi ležimo, nama se prijeti istok i zapad, on tamnotom, ov preizbistrenjem, on stopom iz kojega prije jednoga vieka se oslobodili jesmo ne tijući više u sužanjstvo umno zapasti; ov sjanjem, kojega gledat još odviš nejake oči puka našega jesu. Tu daklje sredoputno popeljanje puka, tomu pako vrlo velika pamet i uvježbanje u častnikih potribna jest. Ovo pako zagteva za priečenje svega zla bolje školovanje i svršenije naučenje popova sviuh bogoštovjah (Drašković, 1991: 64).

Odnos prema neposrednome susjedstvu tijekom 19. stoljeća na prostoru kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije bio je vrlo slojevit. Trojedna Kraljevina predstavljala je samo fiktivnu cjelinu održavanu u tradiciji hrvatskoga plemstva, a stvarno je bila sastavljena od nekoliko političko-administrativnih cjelina s različitim društvenim i gospodarskim ustrojem. Habsburgovci su u Dalmaciji bili prisutni tek od 1813., odnosno od Bečkoga kongresa 1815. (ako se ne računa kratkotrajna tzv. prva austrijska vladavina u Dalmaciji 1797. – 1805.) i može se reći da je ta

pokrajina za njih u prvoj polovini 19. stoljeća bila nova zemlja.¹ Od tada je sve češće posjećuju zapadnoeuropski putnici, a osobito od uspostave stalne parobrodске linije Austrijskoga Loyda 1837. (Pederin, 1989: 116). Osim Istre, Dalmacije, Bosne i Hercegovine jedno od najučestalijih odredišta, koje je osobito fasciniralo zapadnoeuropske putnike i putopisce, bilo je Crna Gora (Jezernik, 2007: 113). Prvi austrijsko-crnogorski kontakti krajem 18. stoljeća bili su povezani s austrijskim težnjama za ekspanzijom na jugoistoku Europe. Iz tog vremena potječu sukobi austrijsko-crnogorskih snaga pod vodstvom Filipa Vukasovića s Osmanlijama u okolici Podgorice i Spuža (Pavićević, 2004: 21, 22). Početkom 19. stoljeća perspektiva se stubokom promijenila kad je Austriji, kao zemlji pobjednici nad Napoleonom, na Bečkome kongresu i službeno dodijeljen nekadašnji mletački posjed u Dalmaciji, čime je Crna Gora postala njen neposredni susjed. Austrijsko-crnogorske odnose dodatno je od tada opterećivala činjenica da je dodjeljivanje Boke kotorske s pripadajućim zaljevom Austriji u Crnoj Gori doživljeno kao nepravda.

Početkom kolovoza 1838. došlo je do izravnoga austrijsko-crnogorskoga vojnog sukoba u kojem je bila ranjena nekolicina časnika i vojnika na austrijskoj strani. Nemiri na austrijsko-crnogorskoj granici počeli su kao spor između susjednih općina Paštrovića (koji su se nalazili na austrijskoj strani) i Crmnice oko područja na Paštrovskoj visoravni. U to je vrijeme ujedno trebala biti definirana austrijsko-crnogorska granica, oko čega su se kancelar Clemens Wenzel Lothar Metternich i vladika Petar II. Petrović Njegoš načelno usuglasili još 1836. kada se Petar II. našao u Beču tijekom svog drugog putovanja u Petrograd. Potreba za definiranjem granične linije nastala je u okviru katastarske izmjere Dalmacije koja je počela 1823. Izmjera u Kotorskome okrugu, koji je graničio s Crnom Gorom, provođena je 1838./1839. Do sukoba je došlo nakon što su članovi austrijskoga povjerenstva za razgraničenje bez dogovora s Crnogorcima postavili znakove za triangulaciju na brdu Trojici u blizini sela Utrga. Crnogorci su potom pod vodstvom vladikina rođaka Đorđija Petrovića napali austrijske posade u Vidraku i Gomili. Budući da su obje strane bile svjesne vlastitih vojnih prednosti i nedostataka, kao i prednosti i nedostataka suprotne strane, među njima je vrlo brzo posredovanjem kapetana Friedricha Oreškovića sklopljeno primirje. Nastala situacija ponukala je tadašnjega dalmatinskog namjesnika Wenzela Vettera von Lilienberga da zatraži od svojih podređenih – među kojima i od spomenutoga kapetana Oreškovića te bojnika Josipa Jelačića, koji se tada nalazio na službi u Dalmaciji (1837. – 1841.) – izvješće o odnosima s Crnom Gorom.

¹ O problemima hrvatske novovjekovne povijesti vidjeti u: Oršolić, 2009; Perićić, 2006; Šidak, 1990; Stančić, 2002; Vlačić, 1938.

PERCEPCIJE DRUGOGA

Svoja iskustva iz pregovora s Crnogorcima Orešković je – prema usmenoj zapovijedi Metternicha, s kojim je bio i u osobnom kontaktu – oblikovao kao poseban spis. Riječ je o njegovim čuvenim memoarima (*Memoire. Uiber die Verhältnisse der Grenz Berichtigung zwischen Dalmatien und Montenero*²) datiranim 21. 12. 1838. u Beču.³ U njima je raspravljano o pitanjima koja su već duže bila aktualna, kao što je primjerice širenje crnogorskoga područja prema moru i općenito opasnost od njihovih teritorijalnih aspiracija, što je ujedno bilo najvažnije pitanje austrijsko-crnogorskih odnosa tog vremena. Početkom tridesetih godina 19. stoljeća, kada je na vladarski položaj došao Petar II., austrijske vlasti nisu imale čvrsto izgrađen stav prema Crnoj Gori (Pavićević, 2004: 177). No bilo je jasno da, iako pod formalnim osmanskim suverenitetom, Crna Gora djeluje kao samostalna država. Orešković je izvještavao o pregovorima »mit dem faktisch bestehenden Montenegrinischen Staate«⁴ (Orešković, 1949: 49). Iz istoga su vremena Jelačićeva izvješća (dovršena otprilike dva mjeseca prije Oreškovićevih memoara), nastala kao rezultat vizitacije vojne snage i stanja komunikacija Splitskoga, Dubrovačkog i Kotorskog okruga za slučaj ponovnoga sukoba s Crnogorcima.

U istraživački fokus bit će stavljena percepcija Crne Gore i Crnogoraca u izvješćima Jelačića i Oreškovića s jedne strane kao austrijskih časnika koji su svoje spoznaje crpili iz neposrednoga iskustva austrijsko-crnogorske granice, a s druge strane kao onih koji su i sami etnički pripadali slavenskome svijetu. Oreškovića i Jelačića povezivala je profesija, jer su obojica pripadala časničkom sloju, te tradicija vojne službe u habsburškoj vojsci. Oreškovići su podrijetlom s krajškoga prostora, a Josip Jelačić pripadao je hrvatskome srednjem plemstvu, koje je svoju egzistenciju zasnivalo na vojnoj službi Habsburgovcima, također u okvirima vojnokrajškoga sustava. U Banskoj Hrvatskoj, gdje se Zagreb u tridesetim godinama 19. stoljeća počeo pretvarati u nacionalno integracijsko središte, neprestano proširujući svoje gravitacijsko područje u političkom smislu, pozorno su se pratili bosanskohercegovački i crnogorski prostor. Predodžbe (puto)pisaca koji su dolazili s prostora Trojedne Kraljevine dijelom su se podudarale sa zapadnoeuropskim stereotipima, no, s druge strane, od njih su se i bitno razlikovale jer ti (puto)pisci nisu toliko tragali za razlikama koliko za sličnostima, koje su nalazili osobito u podrije-

² Orešković u memoarima i izvješću iz 1841. upotrebljava isključivo oblik *Montenero*, a Jelačić oba oblika – *Montenero* i *Montenegro*. Kod citiranja u članku se dosljedno prenose izvori, osim kad je riječ o evidentnim pogreškama, te je to načelo primijenjeno i ovdje.

³ Oreškovićeve memoare je u prijevodu, uz prijepis originala na njemačkome jeziku i kratki predgovor, priredio Jevto Milović kao posebno izdanje: *Memoari o ispravljanju granice između Dalmacije i Crne Gore* (Orešković, 1949).

⁴ »...s faktično postojećom crnogorskom državom«.

tlu i jeziku. Njihov cilj nije bilo distanciranje, već približavanje. Još je Drašković izabравši štokavštinu pokušao definirati prostor na kojemu se govori »naškim« ili »narodnim« jezikom:

...on i najhodniji jest u Slavo-Hrvatih, kao narodu naših kraljevinah. On mora i najhodniji biti, jer ga Slavonac, krajišni Hrvat, Primorac, Prikupnik, Dalmatinac, Bosanac, Crnogorac i oni Hrvati koji se Wasser-Kroaten zovu i po Mađarske zemlje rasuti jesu, jednako govore (Drašković, 1991: 47).

Ivan Mažuranić svojim je najvažnijim književnim djelom epom *Smrt Smail-age Čengića*, objavljenom 1846., najjasnije iskazao stav prema Crnoj Gori kakav je bio u krugu hrvatskih preporoditelja (Mažuranić, 1990; Milović, 1952). Oni su Crnu Goru doživljavali kao slavenski bastion slobode u moru potlačenosti. Premda je ovdje riječ o različitim žanrovima u formalnom smislu, putopisi, književna djela i vojna izvješća u konačnici, na način na koji im se ovdje pristupa, i nisu toliko različiti jer odražavaju prevladavajuće političke predodžbe područja iz kojih su njihovi pisci dolazili, a često je putopisac i špijun⁵ bio jedna te ista osoba.

CRNA GORA – NEPOZNATA ZEMLJA?

Početkom 19. stoljeća Crna Gora za europski Zapad nije bila posve nepoznata zemlja, no u suvremenim publikacijama postojalo je mnogo nesigurnosti kad je o njoj riječ (Milović, 1949b: 51). Obavijesti koje je zapadnoeuropska javnost mogla imati o Crnoj Gori u to vrijeme nisu mogle biti ni osobito pouzdane ni osobito brojne. Vuk Stefanović Karadžić stoga je najvjerojatnije bio u pravu kad je svoje djelo *Montenegro und die Montenegriner. Ein Beitrag zur Kenntniss der europäischen Türkei und des serbischen Volkes* počeo inače uobičajenom formulom o nepoznatosti zemlje o kojoj piše, tvrdeći da je većina europskih znanstvenika i diplomata bolje obaviještena o tome što se događa na Nilu i Eufratu nego u Crnoj Gori. Iako je objavljena kao 11. svezak u seriji *Reisen und Länderbeschreibungen der älteren und neuesten Zeit* Kotove knjižare u Stuttgartu (1837), Karadžićeva knjiga nije bila

⁵ Oreškovićevi memoari i izvješće nastali su dijelom kao rezultat njegove špijunske djelatnosti, a Jelačić je svoje napisao, kao što je navedeno, kao zaključak nakon svojevrstne vojne misije koju mu je povjerio namjesnik Lillenberg. Ni jedan ni drugi nisu bili putopisci u pravom smislu riječi, premda ih s njima povezuju teme kojima su se bavili. Različiti se žanrovi osim po brojnim formalnim obilježjima razlikuju i po opreci tajno – javno, tj. izvješća su bila namijenjena isključivo internoj uporabi unutar profesionalnoga časničko-činovničkoga kruga, a putopisi krugu obrazovane javnosti, koji je u to vrijeme postajao sve širi. Na ovome mjestu neće biti moguće u cijelosti istražiti međusobne utjecaje različitih žanrova, premda je to tema koja uistinu zavrđuje pozornost. Kad je riječ primjerice o zapadnjačkoj percepciji Balkana, Todorova je nedvojbeno utvrdila »propusnost« među žanrovima i njihovu ovisnost o službenoj politici. Prema njezinu mišljenju, putopisi su veoma važni jer »izražavaju nacionalne sklonosti i nacionalni karakter«, ali u istoj mjeri i utječu na njega (Todorova, 2006: 191). Kad je riječ o percepcijskim obrascima, različiti su žanrovi dakle jednako-vrijedni izvori.

samo izvješće o putovanju. Njegova su znanja nadilazila spoznajni okvir putopisca, pa i dobro obaviještenoga diplomata. Ono što ga je osim toga najviše izdvajalo od ostalih njegov je insajderski status kao pisca. On je Crnoj Gori u kulturnome smislu bio ujedno i blizu i daleko. Kao obrazovan čovjek podrijetlom iz patrijarhalnoga društva sličnog crnogorskome, imao je posve drukčiju perspektivu, što je diskretno naznačio u uvodnome dijelu: »Naša je pri ovom težnja da opisujemo prosto, jasno i istinito bez svakog romantičkoga kićenja« (Karadžić, 1922: 1).⁶

Kad je riječ o Oreškoviću i Jelačiću, valja naglasiti da je njihova predodžba o Crnoj Gori uvelike bila situacijske naravi i neposredno vezana uz iskustva spomenutoga povjerenstva za razgraničenje, koje je upravo u to vrijeme djelovalo. Jelačić se u izvješćima definirao prije svega kao vojnik (*als militaire*) kojega je zanimao prostor granice i neposrednoga pograničnoga područja. U Crnu Goru došao je kao informirani promatrač, svjestan slojevitosti vlastita iskustva, koje se temeljilo na prethodnim spoznajama, osobnome uvidu te obavijestima koje je dobio od lokalnoga stanovništva. Budući da je Jelačićevo izvješće nastalo u vezi s Lilienbergovom naredbom prema kojoj je u najvećoj tajnosti trebao ispitati pogranični teren za slučaj potrebe izvođenja vojne akcije protiv Crnogoraca, u središtu njegova interesa bile su komunikacije koje su vodile prema Crnoj Gori. Od Kotora preko Mirca, Stanjevića i Brajčića uputio se do točke Grab i Đurđeva ždrijela, odakle se pružao pogled na crnogorska Brda, »turski« Žabljak i dio Skadra. U Crnu Goru vodile su samo »bijedne gorske staze«, a najbolji put kojim se moglo u nju ući bio je preko doline Seoca (*Seocza Thal*).⁷ U slučaju potrebe trebalo je, prema njegovu mišljenju, izvesti istodoban napad u dva smjera – prema Paštrovskoj visoravni te prema dolini Seoca i klanecu Jabuka. Ako bi se uspjela zauzeti dotadašnja granica, trebalo bi je osigurati s četiri ili pet čardaka, dvije utvrđene vojarne sa po tri satnije u svakoj i konačno putom, usporednim s graničnom linijom (*Collatien Weg*), koji bi služio za njihovo povezivanje. Ukupna vojna snaga u Kotorškome okrugu trebala je biti povećana, prema njegovoj zamisli, s još šest bataljuna,⁸ za što će se poslije zalagati i Orešković (1949: 40).

U usporedbi s Oreškovićevom Jelačićeva je karakterizacija Crnogoraca »skromna« i svodila se na nekoliko uobičajenih, gotovo standardnih atribucija. Jelačić ih je prikazivao kao divljake s kojima se pregovorima ne može ništa postići, koji se ne obaziru na zakonite razloge i autentične dokumente jer razumiju samo jezik

⁶ I tradicionalna historiografija mnogo se bavila putopisima, i zapadnoeuropske i istočnoeuropske provenijencije, koji su opisivali Crnu Goru i Crnogorce, te percepcijom »stranaca« (Đurković-Jakšić, 1952; Lučić, 1989; Milović, 1949a, 1949b; Orešković, 1949). Mnogi su objavljeni već u prvoj polovini 20. stoljeća (Balbo, 1938; Biasoletto, 1948; Mitford, 1938).

⁷ AHZU BJ I/H (d) 7. Kotor, 14. 9. 1838. Jelačićevo izvješće Lilienbergu.

⁸ AHZU BJ I/H (d) 12. Zadar, 13. 10. 1838. Jelačićevo izvješće Namjesništvu o izvršenome putovanju.

sile, popustljivost smatraju slabošću, a u teritorijalnim su pretenzijama objesni. Od Oreškovića kao vladčina »prijatelja« i dobrog poznavatelja Crnogoraca u tom se smislu vjerojatno i više očekivalo. Orešković, koji je mnogo vremena proveo u Crnoj Gori i Cetinju, karakterizirao je Crnogorce kao gramzljiv, tvrdoglav, surov, koristoljubiv, lukav, podmukao, drzak, ohol, uporan, razdražljiv, prkosan, lakouman, gorštački i razbojnički narod koji je stalno u pokretu. Takvi izrazito negativni stavovi prema Crnogorcima u to su vrijeme bili prije iznimka nego pravilo. Karadžić ih je primjerice – premda je istaknuo i neke njihove poroke kao što su tvrdoglavo, zavist i potkupljivost – predstavljao kao stasite, jake i zdrave ljude, susretljive prema prijateljskim tuđincima (Karadžić, 1922: 75, 76).

Crnogorci su kao savez plemena s rudimentarnim oblicima državnosti u 19. stoljeću uistinu imali mnogo razloga za samosvijest. Osobit dojam na suvremenike ostavila je pobjeda nad skadarskim vezirom, ujedno odmetnikom od središnje osmanske vlasti, koji je »pobijedio carske seraskere«, Mehmed-pašom Bušatlijom na Martinićima i Krusima (1796.), nakon čega se Crna Gora ujedinila s Brdima. Tu su godinu, kao što to, uostalom, čini i današnja crnogorska historiografija, suvremenici smatrali prekretnicom u crnogorskoj povijesti. Jelačić i Orešković prepoznali su samosvijest Crnogoraca i u izvješćima često pisali o njihovoj *Übermuth* (oholosti). Upravo je 1796. godinu Jelačić – čiji je odnos prema prošlosti bio funkcionalistički – smatrao točkom u kojoj su Crnogorci od jednoga »Völkchen« »ein Volk geworden« i ujedno ishodištem izrazitoga crnogorskoga ekspanzionizma u 19. stoljeću: »...und nun aus sein kahlen Gebirgen auf die fruchtbaren Thäler und auf den Meeresstrand mit Begierde herabblickt...«.⁹ Inače je Orešković o njima – također s dosta ironije – govorio kao o »leicht zu reizende Völklein« (»lako razdražljivom malom narodu«). I za putnike i putopisce, koji su Crnu Goru posjećivali u romantičarskim nadahnućima, i za austrijske službenike, koji su u nju dolazili po službenoj dužnosti težeći je što realističnije prikazati, prostor i stanovništvo bili su jedno. Posjetitelji su Crnu Goru doživljavali kao zemlju kontrasta: mračnih šuma i bijelih stijena, a Crnogorce kao ljude divljega, ali lijepa izgleda. Vertikala planina bila je najupečatljivije obilježje crnogorskoga krajolika. Planina je za stranca neprolazna i nepregledna, ali i prijeteća, divlja i surova. Stoga je istodobno užasavala i zadivljavala, ispunjavala i melankolijom i zadovoljstvom. Jelačić je austrijsko-crnogorsku granicu doživljavao kao razdjelnicu u najširem smislu riječi. Za njega je to bila granica između plodnih dolina i ogoljelih brda shvaćena kao prirodna, gospodarska i kulturna (bogatstvo/siromaštvo) te civilizacijska granica. Budući da je na austrijsko-crnogorsku granicu došao s jasno definiranim zadatkom, krajolik je promatrao ponajprije sa stajališta njegovih geostrateških potencijala. On je za

⁹ »...i sad sa svojih golih planina s požudom gledaju na plodne doline i na morsku obalu...« AHAZU BJ I/H (d) 8. Kotor, 17. 9. 1838. Jelačić Lilienbergu.

Jelačića bio neprijateljski, a osobito se to odnosilo na Katunsku nahiju, gdje su negostoljubivost, strmost putova, manjak vode i iscrpljenost prirode činili opskrbu postrojbi u slučaju sukoba nemogućom. Predodžba o Crnoj Gori kao o neosvojivoj tvrđavi bila je tada vrlo uobičajena. Nekoliko godina prije u uvodu članka (prevedenog s njemačkoga jezika) budućega generala, a tadašnjega »izgnanika« u Dalmaciji Ludwiga von Weldena (Pederin, 1989: 110), objavljenog u budimskome *Srpskom narodnom listu*, pisalo je da je Crna Gora »...jedan grad (tvrđinja) i kako od austrijske tako i od turske strane skoro neprohodima« (Welden, 1938).¹⁰

Odnos Oreškovića i Jelačića prema Crnogorcima u osnovi je bio proturječan. Iako su bili divljaci i razbojnici, stanje stalnoga rata u kojemu su se nalazili od njih je učinilo respektabilne protivnike. Zahtjev za povećanjem austrijske vojne snage na granici, koji se već od dvadesetih godina 19. stoljeća javlja u izvješćima, također govori tome u prilog. I sam se za to zalažući, Jelačić je upozoravao da ne valja podcjenjivati snagu takvog »otvrdnulog«, »spremnog za rat« i »dobro naoružanoga« naroda. Crnogorce je Jelačić općenito optuživao, kako je već navedeno, jer nisu priznavali »pravne razloge« i autentične dokumente. Jelačić i drugi austrijski časnici interpretirali su tu situaciju kao neku vrstu interkulturnoga nesporazuma¹¹ jer su Crnogorci – tužili su se – njihovu popustljivost smatrali slabošću. Prema Oreškoviću, taj se narod »nikada ne da obuzdati razlozima na razumu zasnovanim« (Orešković, 1949: 11). Težnja za »spuštanjem« na morsku obalu bila je opsesija crnogorske politike u prvoj polovini 19. stoljeća, a Petar II. i otvoreno ju je iskazao u memorandumu upućenom ruskome caru Nikoli I.¹² No mnogo snažnijom porukom

¹⁰ O pojmovima kulturne geografije vidjeti: Cresswell, 2008; Hubard, 2008; Mitchel, 2008; Tuathail i Toal, 2008.

¹¹ Prema Giordanu, »interkulturni nesporazumi nastaju kada pripadnici djevu različitih kultura kontaktnu, odnosno interakcionu situaciju u koju su uključeni, interpretiraju na različite načine; štaviše, na suprotan način, i shodno tome i delaju« (Giordano, 2001: 14).

¹² O spomenutom memorandumu, nastalom krajem 1836. i početkom 1837., Pavićević daje sljedeće podatke: »Njegošev memorandum Nikolaju I je publikovan još 1960. u jednom beogradskom književnom časopisu, sa fotokopije originala iz Arhiva Ministarstva inostranih poslova SSSR-a. Pisan je ruskom kaligrafijom, a ko ga je preveo na ruski nije se moglo ustanoviti. Memorandum predstavlja 'jedan od najznačajnijih ako ne i najznačajniji službeni akt koji je Vladika u svom životu sastavio.' [...] počinje Njegoševim istorijskim objašnjenjem kako je Zeta, kad je potpala pod tursku vlast, odvojena od matične zemlje – Crne Gore. A što se tiče same Crne Gore, vladika ponavlja istorijsko stanovište vladike Vasilija i vladike Petra I: ona je [...] poslije smrti posljednjeg 'knjaza' iz porodice Crnojevića potpala pod vlast crnogorskih i zetskih mitropolita.« To što je Mletačka Republika, odnosno poslije Austrija, zauzela dio crnogorskoga teritorija uzrokovalo je, prema Njegošu, samovolju u narodu jer su njegovi »izvori za opstanak« time bili smanjeni. Zbog toga je Njegoš smatrao nužnim da se teritorijalno proširi na Zetu te preko Skadarskoga jezera osigura izravnu vezu sa Jadranskim morem. Vladika je konačno zamolio »ruskog imperatora da u saglasnosti sa otomanskim sultanom postigne dogovor o ustupanju Zete Crnoj Gori, sa gradovima Spužem, Podgoricom i Žabljakom, čime bi se stvorili kakvi-takvi uslovi da se crnogorskom narodu osiguraju sredstva za opstanak«. Također se od ruskoga cara tražila određena godišnja novčana potpora (80.000 rubalja) za sljedećih deset godina, pomoću koje bi se utemeljile škole, tj. stvorila »zakonska i građanska disciplina« te

od Njegoševa memoranduma austrijske lokalne i centralne vlasti smatrale su širenje teritorija Crne Gore na područja pod osmanlijskom vlašću. Jelačić stoga teritorijalne aspiracije koje su Crnogorci željeli ostvariti na račun područja pod austrijskom upravom nije smatrao neostvarivima. Kao dokaz tomu navodio je primjer Grahova, koji su Crnogorci nedavno (1836.) oduzeli Osmanlijama: »...und daß seine Begierde zu stillen verstehe, beweist *Grahovo*.«¹³ Prema Jelačiću, Crnogorci su spadali na planinu: »Sie dürfen das Meer nicht sehen, sondern in das Innere ihrer Gebrige zurückgewiesen werden.«¹⁴ Istoga je mišljenja bio i Orešković. Crnogorce je, pisao je, trebalo vratiti »na planinski greben gdje im je i mjesto« (Orešković, 1949: 29).

Kad je riječ o Crnoj Gori, »promatranja« obiju provenijencija, zapadnoeuropske i istočnoeuropske, bila su istodobna i potječu uglavnom s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Predodžbu o njenoj zaostalosti, barbarstvu, bijedi i prljavštini dijelili su i neki od promatrača koji su dolazili s Istoka, primjerice ruski poslanik u Crnoj Gori Oserezkowsky. Tih su godina Lilienbergu »povjerljivi ljudi« prenosili njegova, za austrijsku stranu i više nego neugodna *Očitovanja*. Ta »jadna« zemlja u svom »divljem stanju«, kako je smatrao ruski poslanik, zaostajala je tristo godina za ostatkom Europe:

*...dieses arme Land – es ist um drey Jahrhunderte gegen das übrige Europa zurück – es ist himmelschreiend, daß man es in diesem rohen, man kann sagen, wilden Zustande so lange gelassen habe – es ist empörend, daß ein Volk in Europa, neben civilisirten Ländern; heutigen Tags noch in dieser Barbarei, in diesem Elend und Schmutz (crasse) so tief versunken schmachtet; ich muß es Ihnen offenherzig sagen, es macht Ihrer Regierung nicht viel Ehre, ein Nachbarvolk so abandonnirt, so unterdrückt zu haben.*¹⁵

razvila industrija. Dakle vladika je uz pomoć ruskoga cara želio teritorijalno proširiti zemlju i dovršiti izgradnju moderne države u političkome, gospodarskom i kulturnom smislu. Svoje obraćanje upravo ruskom imperatoru vladika je legitimirao činjenicom da su Crnogorci »vazda smatrali i sad smatraju svojim vrhovnim blaženstvom umirati za Rusiju i njezine slavne Samodršce« (Pavićević, 2004: 203–205).

¹³ »...Grahovo pokazuje da znaju [misli se na Crnogorce – op. K. M.] utažiti svoju požudu.« AHASU BJ I/H (d) 8. Kotor, 17. 9. 1838. Jelačić Lilienbergu.

¹⁴ »Oni ne smiju vidjeti mora, već biti potisnuti natrag u unutrašnjost svojih planina.« AHASU BJ I/H (d) 7. Kotor, 14. 9. 1838. Jelačić Lilienbergu.

¹⁵ »...ta siromašna zemlja zaostaje tristo godina za ostalom Europom; u nebo je vapijuće što ju se tako dugo ostavilo u tom prostom, može se reći, divljem stanju; grozno je da jedan narod u Europi, pokraj civiliziranih zemalja, i danas čami duboko utonuo u barbarstvo, bijedu i prljavštinu; moram Vam otvoreno reći, da Vašoj vladi ne služi na čast što je susjedni narod tako napustila i potčinila.« AHASU BJ I/H 13. s. d. *Aeusserungen* die der Kaiserlich russische Obristlieutenant *Oserezkowsky*, den 30ten Oktober 1837 zu einem vertrautem Manne gemacht hat.

VIŠESTRUKÉ PERCEPCIJE

Premda su zapadnoeuropski pisci uglavnom blagonaklono gledali na Crnu Goru, s osjećajem dobrohotne nadmoći i ponešto prezira (Jezernik, 2007: 118), Jelačić i Orešković u službenim su izvješćima govorili o Crnogorcima kao o divljacima (*Wilden*), barbarima (*Barbaren*) i razbojnicima (*Räuber*), pri čemu se najviše mislilo na crnogorsko pogranično četovanje i krvnu osvetu. Može se reći da je ovdje zaista došlo do susreta dvaju različitih kulturnih krugova. Jelačić i Orešković, kao austrijski službenici koji su pripadali tipu društva koje je uvelike bilo zahvaćeno procesima modernizacije, suočili su se s plemenskim društvom Crne Gore, gdje se upravo tijekom tridesetih godina 19. stoljeća pokušavala konsolidirati centralna državna vlast. U društvu trajne oskudice kakvo je bilo crnogorsko, pogranično četovanje i pljačka stoke ne samo da su bili gospodarska nužnost već je i nasilje, najčešće povezano s tim, bilo društveno izrazito pozitivno vrednovano (junaštvo). S obzirom na to da je država monopolizirala represivnu moć, krvna osveta također je predstavljala nužnost. Njen je cilj u osnovi bio prevencija nasilja, premda je povremeno dovodila do suprotnoga učinka. Represivna je vlast, zapravo, još uvijek bila disperzirana u čitavu društvu – zato je Crnogorac uvijek bio naoružan. Orešković i Jelačić gledali su na pravila crnogorskoga društva iz drukčije sociokulturne perspektive i ona su za njih bila neprihvatljiva. Civilizacijsku barijeru između »dva svijeta« nisu izvodili iz etnokonfesionalnih, već isključivo iz društvenih i kulturnih razlika. To je možda najjasnije iskazao Orešković opisujući način na koji je – unatoč tomu što je bio austrijski službenik, prema kojima su u Crnoj Gori u 19. stoljeću osjećali veliko nepovjerenje – zadobio vladčinu naklonost: vladika je prema njemu nastupao kao prema rođenom Slavenu (*geborenen Slawen*), a on prema vladici kao prema sunarodnjaku (*Nationalgenosse*) (Orešković, 1949: 49). Karizmatični crnogorski vladar vladika Petar II. redovito je oduševljavao zapadnoeuropske posjetitelje impozantnom pojavom i bibliotekom koja je sadržavala naslove na ruskome, francuskom i talijanskom jeziku. No austrijski su ga službenici percipirali na posve drukčiji način. Primjerice odnos Jelačića i vladike 1838. bio je pun nepovjerenja.

Iako je ipak odviše bio čovjek prakse da bi previdio svakodnevnu komunikaciju koja se odvijala na austrijsko-crnogorskome graničnom području, Jelačić je na austrijsko-crnogorsku granicu prije svega gledao kao na mjesto razdvajanja, održavanja sigurnosti i iskazivanja državne moći. Za njega su »civiliziranost«, odnosno »barbarstvo« bili povezani s pitanjem podaništva te stoga i nije imao ništa protiv toga da Crnogorci koji bi se nakon razgraničenja našli s *ovu* stranu granice ostanu u mirnome posjedu svojih imanja i uživaju sva prava carskih podanika.¹⁶ U tom smislu još znakovitiji stav iskazao je u pismu Teodoru (Fedoru) Karacsayu, tadašnjem

¹⁶ AHAZU BJ I/H (d) 8. Kotor, 17. 9. 1838. Jelačić Lilienbergu.

zapovjedniku kotorske utvrde, u kojem je upozoravao na iluzornost očekivanja da će se veze pravoslavnoga stanovništva s crnogorskim vladikom prekinuti ako manastir Maine postane sjedištem episkopa te se pritom pozivao na svoja prijašnja krajiška iskustva:

Kloster Maini zum Sitze eines Bischoffs zu machen, würde der Tendenz, die man hat und haben muß, und die Sie selbst ausspruchen – die Communication mit Montenegro zu ersticken – diametraliter entgegenseyn. Unsere Unterthanen in der croatische Milit[air] Grenze und Dalmatien, sympathisiren nur noch zu sehr mit ihren nachbarlichen wilden Stam[m]verwandten, als daß man nicht alles anwenden sollte, sie nach der Inneren, nach der Civilisation, zu ziehen.¹⁷

Primorje i crnogorsko zaleđe u gospodarskome su smislu bili upućeni jedno na drugo, a trgovački interes bio im je obostran. Kotor je ujedno bio i strateški najosjetljivije mjesto i mjesto susreta. Engleski putopisac Layard ovako je opisao živopisne susrete Primoraca i Crnogoraca na kotorskoj tržnici:

U to vrijeme austrijska uprava učinila je vrlo malo za održavanje ili opravku kotorskih utvrđenja iako su u svako doba bili izloženi napadu od Crne Gore, čija teritorija počinje nedaleko i čije planine tako reći vise nad Kotorom. Utvrđenja se sastoje od starih venecijanskih bedema, na kojima se još može naći Lav Svetoga Marka, sav olupan i izlomljen; topovi koji leže na bedemima izliveni su još u staroj Veneciji. I danas narod u Kotoru živi u vječitom strahu od svojih varvarskih i ratobornih susjeda, bojeći se kakvog iznenadnog upada. Onima koji donose svoje proizvode ili kakve primitivne rukotvorine u Kotor da prodadu u pijačne dane, i onima koji silaze u Kotor po svojim poslovima, nije dopušteno da uđu u grad, već ostaju u jednom zagrađenom prostoru, pa tu svršavaju što imaju. Tu se može vidjeti gomila ovih divljih gorštaka u njihovim živopisnim i fantastičnim kostimima, gdje se svađaju oko mlijeka, jaja ili živine, ili cjenkaju za fabrične proizvode i druge stvari, koje se ne mogu naći u njihovoj zemlji (Layard, 1938: 156).

Unatoč tomu što izvješća austrijskih časnika sadržavaju mnoge tada raširene stereotipe o Crnogorcima, njihovo doživljavanje Crnogoraca kao neposrednih susjeda bilo je uvelike situacijski uvjetovano, pa tako i dinamično te otvoreno novim perspektivama. Nakon što je 1841. s njima postignut sporazum o razgraničenju, Orešković je napisao izvješće koje je bilo posve drukčije intonirano od spomenutih

¹⁷ »Učiniti manastir Maine sjedištem episkopa bilo bi diametralno suprotno tendenciji koja postoji i mora postojati, i koju ste i Vi iskazali, da se prekine komunikacija s Crnom Gorom. Naši podanici u Hrvatskoj vojnoj krajini i Dalmaciji još uvijek previše simpatiziraju sa svojim susjednim divljim srodnicima po podrijetlu, a da se ne bi učinilo sve da bi ih se povuklo prema unutra, prema civilizaciji.« AHASU BJ I/H 15 (4). 2. 6. 1838. Jelačić Karaczayu.

memoara. Jelačić u to vrijeme više nije imao priliku iznova dati svoje mišljenje jer se već nalazio na novoj dužnosti kao potpukovnik Prve banske pukovnije u Glini.

Oreškovićevo drugo izvješće datirano je u Kotoru 29. ožujka 1841.¹⁸ Svoju je analizu počeo sučeljavajući dvije situacije: aktualnu, u trenutku pisanja izvješća, i situaciju od prije dvije godine. Do tada je pastirski narod (*Hirten-Volk*) Crne Gore, tvrdio je Orešković, bio zadovoljan prirodom, onakvom kakva je bila stvorena sa svojim neprohodnim planinama. Jedinu prednost u toj prirodnoj zapreci Orešković je vidio u zaštiti koju je pružala od napada Osmanlija. Prema njemu, u Crnoj Gori sve su donedavna vladali potpuna anarhija i pravo jačega. Orešković je dovodio u izravnu vezu takvo »stanje barbarstva« u kojemu su živjeli Crnogorci i nepostojanje komunikacija jer je – kaže – to bio jedini način da obrane svoje živote i dobra. Za razliku od memoara, gdje je vladičino djelovanje i karakter ocrtavao u najnegativnijim crtama, Orešković je sada isticao vladiku Petra II. kao osobu koja se prva odvažila pokušati promijeniti takvo stanje: »Der gegenwärtige Vladika ist der erste, der diesem traurigen Zustande abzuhelpfen und so manches eingewurzelte Vorurtheil zu besiegen wüßte...«¹⁹ Orešković je dalje opisivao monopolizaciju prava na represiju koja je bila podržana zakonom, što je, prema njegovim riječima, za Crnogorce bilo neuobičajeno, no s vremenom su je prihvatili uvidjevši prednosti unutrašnje sigurnosti. Iznimno je zanimljiv način na koji je Orešković amnestirao vladiku, koji je i dalje podržavao četovanje na područjima pod osmanlijskom vlašću: »...suchte der Vladika die angeborne Raublust der Montenegriner dadurch zu befriedigen, daß er selbst ihre Raubzüge gegen die benachbarten Türken unterstützte...«²⁰ Na taj je način, prema Oreškoviću, vladika uspio u puku stvoriti »duh zajedništva« kakav dotad nije postojao. Izgradnja putova i civilizacija za Oreškovića su bile izravno povezane:

*Nun ließ der Vladika den ersten Strassenzug von Zettinje nach Rieka bauen und schon bei dieser Gelegenheit zeigte sich, daß der erste Schritt von der äußersten Barbarei zur Kultur geschehen sei; denn mit Begeisterung verwendete das Volk seine rohen Kräfte an diesem Strassenbau, den es als ein Nationalwerk betrachtete.*²¹

¹⁸ DAZG OFJ Kut. 34. 2683. Kotor, 29. 3. 1841. Beschreibung Der in *Montenero* bereits bestehenden und noch zu bauen projektirten neuen Strassen.

¹⁹ DAZG OFJ Kut. 34. 2683. Kotor, 29. 3. 1841. Beschreibung... »Sadašnji vladika je bio prvi koji je znao pomoći tom žalosnom stanju i tako otkloniti neke ukorijenjene predrasude.«

²⁰ DAZG OFJ Kut. 34. 2683. Kotor, 29. 3. 1841. Beschreibung... »...uroden nagon za krađom Crnogoraca vladika je pokušao utažiti tako što je sam podržavao njihove pljačkaške pohode protiv susjednih Turaka...«

²¹ DAZG OFJ Kut. 34. 2683. Kotor, 29. 3. 1841. Beschreibung... »Sada je vladika dao da se gradi prvi potez puta od Cetinja prema Rijeci i već se kod te prilike pokazalo da je napravljen prvi korak od krajnjega barbarstva prema kulturi, puk je s oduševljenjem upotrijebio svoje sirove snage na toj gradnji puta, što se smatralo nacionalnim djelom.«

Osim izgrađene ceste koja vodi od austrijske granice preko Njegoša i Cetinja prema Rijeci, izgrađen je i dio odvojka koji je trebao ići do Bjelopavlića kao najplodnijega područja, a u planu je još bila izgradnja ceste koja bi vodila od Njegoša preko Katunske nahije do osmanskoga Nikšića, zatim od Rijeke Crnojevića preko Bjelopavlića prema Spužu i od Cetinja prema Grahovu, kao i izgradnja kraćih komunikacija kojima bi bili povezani glavni putovi. Orešković se zalagao da se izgradi cesta od Kotora do granice s Crnom Gorom, čime bi bila postavljena dobra osnova za karavansku trgovinu od Kotora preko Skadarskoga jezera do albanske visoravni. Težnja da se primorje poveže s crnogorskim zaledem, ali i s mjestima koja su se nalazila dalje u unutrašnjosti, upućuje na šire gospodarske interese. U gradnji komunikacija i ostvarenju unutrašnje sigurnosti – tj. u ovladavanju prostorom i ljudima – Orešković je prepoznavao znak privođenja od divljine na kulturu. Tada je zagovarao radikalno drukčiji stav nego 1838.:

Und ist einmal Leben und Eigenthum in Montenero vollkommen gesichert, so ist kein Zweifel, daß auch die Bochesen die Märkte in Zettinje und Rieka besuchen und auf diese Art die Verhältnisse an dieser Grenze sich immer freundlicher gestalten werden: Montenero wird dann nicht mehr für uns eine terra incognita sein, die nur einzelne Menschen mit vielen Mühseligkeiten und Opfern und nur immer nur mit Gefahr ihres Lebens werden gesehen haben.²²

Orešković i Jelačić iskazivali su austrijsko-crnogorske razlike kao suprotnosti: civilizacija – barbarstvo, racionalnost – iracionalnost, zakonitost – bezakonje. Kao i za zapadnoeuropske putnike (unatoč svoj njihovoj dobrohotnosti), Crnogorci su za njih bili divlji, neobuzdani, skloni nasilju i pljački. No kod njih ne postoji težnja za prikazivanjem crnogorskoga društva kao egzotičnoga, pa primjerice ne spominju crnogorski običaj odsijecanja i nabijanja na kolac glava poraženih neprijatelja, što je bio nezaobilazan motiv svih putnika koji su u 19., pa i u 20. stoljeću posjećivali Crnu Goru i kojemu su posvećivali mnogo pozornosti i prostora u svojim djelima. Određujući se prema Drugome, prema Crnogorcima, Orešković i Jelačić prije svega su ocrtavali vlastiti društveni identitet, iskazujući zapravo državnu ideologiju i civilizatorsku misiju koju je Austrija željela imati na Balkanu. Uz Austriju je Jelačić vezivao čast, moć i veličinu, koje su bile obvezujuće, stoga je ona, prema njegovu uvjerenju, trebala »dojmljivo« (misleći pritom: vojno) istupiti radi ponovnog uspostavljanja odnosa moći na granici:²³ »Daß hiebei mit jener Kraft und Würde verfahren werden müsse welche einem so großen und mächtigen Staate wie Öst[err]

²² DAZG OFJ Kut. 34. 2683. Kotor, 29. 3. 1841. Beschreibung... »I jednom kada su život i imovina u Crnoj Gori u potpunosti osigurani bez dvojbe će Kotorani posjećivati sajmove u Cetinju i Rijeci i na taj će način odnosi na toj granici postati sve prijateljskiji. Crna Gora više za nas neće biti *terra incognita* koju su samo pojedinci, s mnogo muke i žrtve i uvijek s opasnošću po život, vidjeli.«

²³ AHASU BJ I/H (d) 9. Kotor, 23. 9. 1838. Jelačić Lilienbergu.

eich zukommt.«²⁴ Snaga Monarhije reprezentirala se, između ostaloga, i u njenoj sposobnosti da jamči sigurnost vlastitih podanika i osigura granice. U izvješćima je nastupao s punim profesionalnim samopouzdanjem, a osobnu je motivaciju izvodio iz osjećaja »časti i dužnosti« (*nach Pflicht und Ehre*) i »revnosti« (*Eifer*), djelujući – prema vlastitim riječima – sukladno »interesu« i »časti« Austrije.²⁵

ZAKLJUČAK

Priča o Drugome zapravo je priča o Sebi, tj. zrcali različite identifikacijske obrasce društva u Trojednoj Kraljevini u prvoj polovini 19. stoljeća. Premda je u 19. stoljeću postojala predodžba o političkom i teritorijalnom jedinstvu kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, u osnovi je bila riječ o nizu zasebnih administrativnih cjelina, koje su uglavnom slijedom ranonovovjekovne povijesne dinamike razvile različite tipove društava. Tako bi bilo, kad je dakle riječ o Trojednoj Kraljevini, ispravnije govoriti o *društva* (komunalno-mediteranskome, kasnofeudalnom, odnosno vojnokrajiškom) nego o *društvo*. Orešković i Jelačić svojim su društvenim podrijetlom bili vezani uz prostor sjeverne i sjeverozapadne Hrvatske (Banska Hrvatska i Vojna krajina), no njihov je identitet ponajviše bio definiran profesionalnim habitusom, u kojem je – kako se to vidi upravo u odnosu prema Crnoj Gori i Crnogorcima – središnje mjesto imao habsburški dinastički i državni lojalizam. Onaj dio historiografije druge polovine 20. stoljeća koji je bio inspiriran marksističkim idejama nazvao bi ih »odnarođenima« (u nacionalnome i društvenom smislu). S tom bismo se ocjenom mogli složiti, ne prihvaćajući pritom njene negativne ideološke konotacije. Jelačić i Orešković uistinu nisu u to vrijeme u društvenom smislu pripadali »narodu«, neovisno o tome podrazumijeva li se pod tim pojmom *natio politica* (tj. pripadnici *status et ordines* koji su bili nositelji političkoga života na onim dijelovima Trojedne Kraljevine gdje je bila očuvana vlast bana i Sabora) ili etnička zajednica koja je, kako su je doživljavali njihovi suvremenici – pripadnici ilirskoga pokreta, bila utemeljena na vlastitoj jezično-kulturnoj posebnosti. Stoga nije neobično što ni Jelačić ni Orešković, nalazeći se u to vrijeme na službi u Dalmaciji kao habsburškoj novostečevini, nisu pokazivali interes prema širim etničkim i jezičnim okvirima zacrtanima u Draškovićevoj disertaciji, a ni interes zagrebačkoga ilirskog kruga za Crnogorce i Crnu Goru, ponajbolje izražen u nešto kasnije izdanom Mažuranićevu spjehu *Smrt Smail-age Čengića*, koji ih je u romantičarskom zanosu

²⁴ »Da bi se ovdje moralo postupati s onom snagom i čašću koja pristoji tako velikoj i moćnoj državi kao što je Austrija.« AHAZU BJ I/H (d) 8. Kotor, 17. 9. 1838. Jelačić Lilienbergu.

²⁵ Premda bi se ovdje moglo primijetiti da on i nije mogao drukčije jer je pisao vojno izvješće i stoga morao poštovati određene formule, uvid u Jelačićevu biografiju potvrđuje da se on bio potpuno suživio sa svojim vojnim pozivom, a kategoriju časti doživljavao je i više nego ozbiljno. Stoga takvi izrazi u njegovu izvješću nisu tek puki obrazac i pragmatičnost (Milković, 2009).

veličao kao branitelje kršćanstva. Iz toga se mogu izvući dva bitna zaključka. Prvo, Jelačićevi i Oreškovićeви stavovi prema Crnoj Gori i Crnogorcima prije svega su odražavali njihov profesionalni habitus i, drugo, ti su se stavovi bitno razlikovali od onih – također ideološki uvjetovanih – koje su u to vrijeme imali pripadnici drugih društvenih slojeva na prostoru Trojedne Kraljevine. Riječju, njihove različite predodžbe o Crnogorcima bile su odraz različitih ideologija. Već u idućem desetljeću s usponom ilirskoga pokreta došlo je do nove društvene dinamike, no ta tema izlazi iz okvira ovoga rada. S druge strane, usporedba njihovih stavova s prevladavajućim predodžbama o Crnoj Gori i Crnogorcima te Balkanu općenito na europskome zapadu pokazuje da je dio percepcija bio zajednički, ali i da je perspektiva neposrednoga susjedstva iz koje su pisali Jelačić, Orešković, Drašković i Mažuranić – neovisno o društvenoj pozadini pisca/promatrača i žanru – unosila i mnogo toga posebnog u percepciju Drugoga.

LITERATURA

- CRESSWELL, Tim (2008). »Moralne geografije«, u: David Atkinson i dr. (ur.). *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput, str. 173–180.
- GIORDANO, Christian [ЂORDANO, Kristijan] (2001). *Ogledi o interkulturnoj komunikaciji*. Beograd: XX vek.
- DURKOVIĆ-JAKŠIĆ, Ljubomir (1952). »O poseti saksonskog kralja Njegošu 1838«, *Istorijski zapisi*, Cetinje, god. 5, knj. 8, sv. 1-3, str. 36–46.
- HUBARD, Phil (2008). »Prostor/mjesto«, u: David Atkinson i dr. (ur.). *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput, str. 71–79.
- JEZERNIK, Božidar (2007). *Divlja Evropa: Balkan u očima putnika sa zapada*. Beograd: XX vek.
- LUČIĆ, Čedomir M. (1989). »Predstave stranaca o društvenom uređenju Crne Gore«, *Istorijski zapisi*, Titograd, god. 57, 3-4, str. 51–60.
- MILKOVIĆ, Kristina (2009). *Josip Jelačić 1830. – 1848. Plemić, časnik i preporoditelj u društvima »staroga režima«* (doktorska disertacija). Zagreb: Odsjek za povijest, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- MILOVIĆ, Jevto (1949a). »Austrijski izvještaji o posjeti Crnoj Gori ruskog rudarskog kapetana Jegora Kovaljevskog«, *Istorijski zapisi*, Cetinje, god. 2, knj. 3, sv. 1-6, str. 248–259.
- MILOVIĆ, Jevto (1949b). »Posjeta kralja saksonskoga Fridriha Augusta vladici Radu 1838«, *Istorijski zapisi*, Cetinje, god. 2, knj. 3, sv. 1-6, str. 50–60.
- MILOVIĆ, Jevto (1952). »Cetinje i Mažuranićev spjev 'Smrt Smail-age Čengijića'«, *Istorijski zapisi*, Cetinje, god. 5, knj. 8, sv. 1-3, str. 175–176.
- MITCHEL, Don (2008). »Krajolik«, u: David Atkinson i dr. (ur.). *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput, str. 81–90.

- ORŠOLIĆ, Tado (2009). »Boka kotorska u svjetlu austrijske politike tridesetih godina XIX. stoljeća«, u: Lovorka Čoralić (ur.). *Hrvatsko-crnogorski dodiri/crnogorsko-hrvatski dodiri: identitet povijesne i kulturne baštine crnogorskoga primorja*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest – Matica Hrvatska, str. 415–426.
- PAVIĆEVIĆ, Branko (2004). *Istorija Crne Gore*. Knj. IV, tom I: *Sazdanje crnogorske nacionalne države 1796–1878*. Podgorica: NJP Pobjeda.
- PEDERIN, Ivan (prir.) (1989). *Njemački putopisi po Dalmaciji*. Split: Logos.
- PERIČIĆ, Šime Tome (2006). *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860*. Zadar: Ogranak Matice hrvatske Zadar.
- STANČIĆ, Nikša (2002). *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat.
- ŠIDAK, Jaroslav (ur.) (1990). *Hrvatski narodni preporod: Ilirski pokret*. Zagreb: Školska knjiga – Stvarnost.
- TODOROVA, Marija (2006). *Imaginarni Balkan*. Beograd: XX vek.
- TUATHAIL, Gearóid Ó i TOAL, Gerard (2008). »Geopolitika«, u: David Atkinson i dr. (ur.). *Kulturna geografija: kritički rječnik ključnih pojmova*. Zagreb: Disput, str. 101–108.

IZVORI

Neobjavljeni izvori (i kratice):

- Arhiv HAZU – Ostavština Josipa Jelačića (AHAZU)
Državni arhiv u Zagrebu – Obiteljski fond Jelačić (DAZG OFJ)

Objavljeni izvori:

- BALBO, Andrijan (1938). »Crna Gora«, *Zapisi: glasnik Cetinjskog istorijskog društva*, Cetinje, knj. 9, god. 11, sv. 1-6, str. 86–90.
- BIASOLETTO [BIAZOLETO], Bartolomeo (1948). »Saksonski kralj kod Njegoša«, *Istorijski zapisi*, Cetinje, knj. 2, sv. 3-4.
- DRAŠKOVIĆ, Janko (1991). *Disertatia iliti razgovor*. Karlovac: Ogranak Matice hrvatske Karlovac (pretisak).
- KARADŽIĆ, Vuk Stefanović (1922). *Crna Gora i Boka Kotorska*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- LAYARD, Henry A. (1938). »Na Cetinju«, *Zapisi: glasnik Cetinjskog istorijskog društva*, Cetinje, knj. 20, sv. 1-6, god. 11, str. 155–160, 227–231.
- MAŽURANIĆ, Ivan (1990). *Smrt Smail-age Čengića*. Prir. Božidar Petrač. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- MITFORD, Edward L. (1938). »Posjeta Njegošu«, *Zapisi: glasnik Cetinjskog istorijskog društva*, Cetinje, knj. 20, sv. 1-6, god. 11, str. 87–92.
- OREŠKOVIĆ, Fridrih (1949). *Memoari o ispravljanju granice između Dalmacije i Crne Gore od kapetana Fridriha Oreškovića iz 1838. godine, pisani po naređenju austrijskog državnog kancelara K. V. L. Meterniha*. Prir. Jevto Milović. Cetinje.
- WELDEN, Ludwig von (1938). »Crnogorci«, *Zapisi: glasnik Cetinjskog istorijskog društva*, Cetinje, knj. 19, god. 11, sv. 1-6, str. 24–28.

Kristina MILKOVIĆ

The Perception of Montenegro and the Montenegrins in Austrian Military Reports during the 1830s

SUMMARY

An attempt is made in the article to draw attention to the specific perception of the Other when the perspective of the immediate neighbourhood is in question, more particularly, of the Kingdom of Dalmatia, Croatia and Slavonia in relation to the Kingdom of Montenegro in the first half of the 19th century. The focus of research lies in the reports that have as their theme Montenegro and the Montenegrins, these having been written by Captain Friedrich Orešković and Major Josip Jelačić – later the Croatian Ban – at that time adjutant to the military and civil governor of Dalmatia, Lilienberg. The reports were written on Lilienberg's orders in connection with a then-current conflict that had broken out on the border between Austrian units and the Montenegrins (1838), and the final definition of the Austrian-Montenegrin border. Applying the concepts of Marija Todorova and Božidar Jezernik, the way in which the conceptions that Orešković and Jelačić harboured about Montenegro and the Montenegrins were a reflection of their specific social habitude as Austrian officers is analysed in the paper. Through their comparison with the perception of Montenegro and the Montenegrins among other social strata, light is cast on the diverse ideological and identificational patterns that co-existed on the territory of the Triune Kingdom, also providing an indication of the multi-layered nature of its modern society. The similarity with notions about Montenegro and the Montenegrins and the Balkans in general that existed in Western Europe are also established, as well as the significant differences that suggest that the immediate neighbourhood results in a specificity of perception independently of the broad ideological framework.

KEY WORDS: perception of the Other, Croatian history, Austria, the Balkans, Montenegro

Kristina MILKOVIĆ

Perception du Monténégro et des Monténégrins dans les rapports de guerre autrichiens des années trente du 19e siècle

RÉSUMÉ

L'article se propose de mettre en lumière la spécificité de la perception de l'Autre sous l'angle de vue du voisinage immédiat. Il s'agit, en l'occurrence, du Royaume de Dalmatie, de Croatie et de Slavonie, d'une part, et du Monténégro, d'autre part, au cours de la première moitié du 19e siècle. Les recherches se fondent sur des rapports thématiques le Monténégro et sa population, rédigés par le capitaine Friedrich Orešković et le commandant Josip Jelačić, à l'époque adjutant du lieutenant militaire et civil de Dalmatie Lilienberg, et qui deviendra plus tard ban de Croatie. Ces rapports de guerre ont été commandés par Lilienberg dans le contexte du conflit survenu en 1838 à la ligne de démarcation entre les troupes autrichiennes et les Monténégrins ainsi que dans le cadre du tracé définitif de la frontière austro-monténégrine. Par un recours aux concepts de Maria Todorova et de Božidar Jezernik, l'article analyse de quelle façon la perception d'Orešković et de Jelačić du Monténégro et de ses Monténégrins reflétait leur habitus social spécifique aux officiers autrichiens. Par une comparaison avec la représen-

tation du Monténégro et des Monténégrins dans d'autres classes sociales, il nous a été permis de mettre en exergue différents modèles idéologiques et d'identification coexistant au sein du Royaume Croatie-Slavonie et Dalmatie et indiquant la complexité de sa société moderne. Du reste, bien que des similitudes aient été définies avec la perception des Monténégrins et de leur pays ainsi que des Balkans en général dans les territoires d'Europe occidentale, des distinctions significatives font penser que la spécificité des perceptions résulte d'un voisinage immédiat, indépendamment des cadres idéologiques largo sensu.

MOTS CLÉS : perception de l'Autre, histoire de la Croatie, Autriche, Balkans, Monténégro